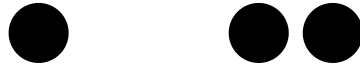

Το Πείραμα του Stanford και οι δαίμονες του Goldhagen

Παπαχρήστου Κώστας

27 Φεβρουαρίου 2015, 18:09 **Ενημερώθηκε:** 27 Φεβρουαρίου 2015, 18:09

ΤΟ ΒΗΜΑ

Είναι εντυπωσιακή η ευκολία με την οποία συνηθίζουμε να ταυτίζουμε ακόμα και τους σύγχρονους Γερμανούς με τους Ναζί. Αν όχι όλους τους Γερμανούς, εκείνους, τουλάχιστον, που, για τους όποιους λόγους, μας είναι δυσάρεστοι. Και – τι ειρωνεία – στην ίδια μας τη χώρα, οι παρενέργειες της κρίσης ανέδειξαν τους εγχώριους ναζί σε επικίνδυνα ανερχόμενη πολιτική δύναμη. Όπως ακριβώς μια ανάλογη, φοβερή κρίση στη Γερμανία, που κάποτε είχε σκοτώσει την προοπτική δημοκρατικού μετασχηματισμού που έφερε το φιλόδοξο πείραμα της Βαϊμάρης...

Άραγε, είναι οι εγγενείς χαρακτήρες των λαών που καθορίζουν την ιστορική τους συμπεριφορά, ή μήπως, αντίθετα, είναι οι ιστορικές συνθήκες που διαμορφώνουν συγκυριακά τους εθνικούς χαρακτήρες; Η «δαιμονοποίηση» της γερμανικής φύσης δεν είναι δική μας εφεύρεση. Ακόμα και διδακτορικές διατριβές έχουν εκπονηθεί, που υποστηρίζουν αυτήν ακριβώς την ιδέα.

Χαρακτηριστική περίπτωση, το σχετικά πρόσφατο (1996) βιβλίο του Αμερικανού ιστορικού Daniel Jonah Goldhagen, “Hitler’s Willing Executioners” (κυκλοφορεί και στα ελληνικά, με τον τίτλο: «Πρόθυμοι δήμιοι: Οι εκτελεστές του Χίτλερ»).

Βρετανία: Εφαρμογή του Brexit και επενδύσεις υπόσχεται ο Τζόνσον

Σε αυτό, ο συγγραφέας, εκλαϊκεύοντας και επεκτείνοντας τη διδακτορική διατριβή του στο Harvard, αποδίδει τη φρίκη του Ολοκαυτώματος στην εγγενώς «δαιμονική», θα λέγαμε, φύση των Γερμανών, υποβαθμίζοντας – έως εξαφανίζοντας – την ιστορική ιδιαιτερότητα του ναζισμού, αλλά και την ευθύνη του ίδιου του Χίτλερ (κατά το «αν δεν υπήρχε ο Χίτλερ για να ξεκινήσει το Ολοκαύτωμα, οι Γερμανοί θα τον είχαν εφεύρει!»). Τα εγκλήματα του Ολοκαυτώματος, υποστηρίζει ο Goldhagen, τα διέπραξαν, αυτόβουλα, «συνηθισμένοι Γερμανοί», όχι απαραίτητα φανατικοί ναζί. Και, όχι γιατί τους το επέβαλε (ή, έστω, το υπέβαλε) η ηγεσία τους, αλλά απλά γιατί τους το επέτρεψε!

Το βιβλίο αυτό συνάντησε πολλές αντιδράσεις, ιδιαίτερα, μάλιστα, από σημαίνοντες Εβραίους μελετητές του Ολοκαυτώματος. Διαβάζοντάς το, όντως αποκόμισα την εικόνα μιας δύσκολα αποκρυπτόμενης εμπάθειας και μιας ιδεολογικής μονομέρειας που υπονομεύει, τελικά, την ίδια την επιστημονική αξιοπιστία του έργου. Η μορφή του Χίτλερ δύσκολα μπορεί να αγνοηθεί σε οποιαδήποτε σοβαρή ιστορική ανάλυση, όπως επίσης δεν πρέπει να αγνοούνται και οι ιστορικές συγκυρίες της εποχής, μετά το τέλος ενός καταστροφικού, για τη Γερμανία, Πρώτου Παγκόσμιου Πολέμου και μιας επακόλουθης ταπεινωτικής συνθήκης ειρήνης.

Μια κριτική αποδόμηση της ιστορικής ερμηνείας του Goldhagen προϋποθέτει απάντηση στο θεμελιώδες γενικό ερώτημα: Είναι δυνατόν, κάτω από ιδιάζουσες συνθήκες, μια οποιαδήποτε κοινωνική ομάδα (π.χ., ένας λαός, ή κι ένα μικρό σύνολο ανθρώπων με αίσθηση κοινού προορισμού) να χειραγωγηθεί από ένα σύστημα εξουσίας έτσι ώστε να αναδείξει ακραίες συμπεριφορές, οι οποίες δεν θα υφίσταντο έξω από τις συνθήκες αυτές;

Αν η απάντηση στο ερώτημα είναι θετική, τότε το Ολοκαύτωμα δεν αποτελεί αυστηρά γερμανική «πατέντα». Θα μπορούσε, θεωρητικά, να είχε συμβεί οποτεδήποτε και οπουδήποτε, κάτω από ανάλογες ιστορικές και πολιτικές συγκυρίες! Ας μην ξεχνάμε, άλλωστε, ότι ο (συχνά

βίαιος) αντισημιτισμός είχε κάνει την εμφάνισή του τόσο στη Γαλλία, όσο και στη Ρωσία, προτού πάρει την ακραία, δολοφονική μορφή του στη ναζιστική Γερμανία.

Ένα πείραμα που θα μπορούσε να ρίξει κάποιο φως στο παραπάνω ερώτημα (αν και δεν γνωρίζω αν τα αποτελέσματά του χρησιμοποιήθηκαν ποτέ για την ερμηνεία του Ολοκαυτώματος) έλαβε χώρα στο Πανεπιστήμιο του Stanford των ΗΠΑ, στο διάστημα από 14 έως 20 Αυγούστου του 1971, κάτω από την κεντρική επίβλεψη του καθηγητή ψυχολογίας Philip Zimbardo. Εικοσιτέσσερις φοιτητές επιλέχθηκαν για να παίξουν τους ρόλους φυλακισμένων και δεσμοφυλάκων σε μια υποτιθέμενη φυλακή που είχε δημιουργηθεί για τους σκοπούς του πειράματος. Η κατανομή των ρόλων (12 φυλακισμένοι και ισάριθμοι φρουροί) έγινε με κλήρωση, και οι συνολικά 24 που επελέγησαν για το πείραμα ικανοποιούσαν, στο μέγιστο βαθμό, κριτήρια ψυχικής ισορροπίας και ομαλότητας χαρακτήρα. Ο Zimbardo πήρε το ρόλο του επιστάτη της φυλακής, φροντίζοντας με κάθε τρόπο να μεγιστοποιεί τα αισθήματα σύγχυσης και απώλειας προσωπικότητας των συμμετεχόντων.

Τα αποτελέσματα του πειράματος εξέπληξαν και τον ίδιο το Zimbardo! Τα μέλη και των δύο ομάδων (φυλακισμένοι και δεσμοφύλακες) πήραν τόσο σοβαρά τους ρόλους τους που κατέληξαν να ταυτιστούν με αυτούς. Οι φρουροί ανέπτυξαν αυταρχικές έως και σαδιστικές συμπεριφορές, και έφτασαν στο σημείο να υποβάλουν μερικούς από τους κρατούμενους σε ιδιαίτερα σκληρά ψυχολογικά βασανιστήρια. Πολλοί κρατούμενοι αποδέχθηκαν παθητικά την ψυχολογική βία και, κατ' απαίτηση των φρουρών, συνεργάστηκαν πρόθυμα σε κακομεταχειρίσεις συγκρατούμενων τους (σας θυμίζουν κάτι, όλα αυτά, από τα γκέτο, τους σιδηροδρομικούς σταθμούς μεταφοράς και τα στρατόπεδα συγκεντρώσεως, την περίοδο του ναζισμού;).

Το πείραμα δεν άφησε ανεπηρέαστο ούτε τον ίδιο το Zimbardo, που έδειξε μεγάλο ζήλο στο ρόλο του ως επιστάτη, επιτρέποντας και ενθαρρύνοντας τη συνέχιση της βίας. Δύο από τους «κρατούμενους» δεν άντεξαν και αποχώρησαν νωρίς από το πείραμα, το οποίο διακόπηκε, τελικά, μόλις έξι μέρες μετά την έναρξή του.

Το εντυπωσιακό είναι πως, σε κινηματογραφημένες συνεντεύξεις τους αρκετό καιρό μετά, οι «φρουροί» εξομολογήθηκαν ότι, κοιτάζοντας πίσω σ' εκείνες τις μέρες, δύσκολα μπορούσαν να αναγνωρίσουν τον εαυτό τους, να εξηγήσουν πώς μερικά «καλά παιδιά» είχαν μετατραπεί σε βάρβαρους δεσμοφύλακες! Ας δούμε μερικά αποσπάσματα από τις εξομολογήσεις δύο πρώην «φρουρών», καθώς και κάποια από τα συμπεράσματα στα οποία κατέληξε ο Zimbardo:

Φρουρός 1: «Αληθινά, δεν πίστευα ποτέ ότι θα ήμουν ικανός να επιδείξω τέτοια συμπεριφορά! Εξεπλάγην κι εγώ ο ίδιος απ' όσα έκανα. Και, ενώ τα έκανα, δεν ένιωθα καθόλου μετανιωμένος, δεν είχα ενοχές... Μόνο μετά άρχισα να συνειδητοποιώ τι είχε συμβεί.»

Φρουρός 2: «Άρχισα να νιώθω πως έχανα την ταυτότητά μου, να ξεχνώ πως συμμετείχα σε ένα πείραμα, σε μια απλή προσομοίωση της πραγματικότητας. Φοράς μια στολή, σου δίνουν ένα ρόλο και σου λένε: ‘Η δουλειά σου είναι να κρατάς αυτούς τους ανθρώπους σε τάξη.’ Κι εσύ μπαίνεις στ’ αλήθεια στο πετσί του ρόλου από τη στιγμή που φοράς τη στολή και τα μαύρα γυαλιά, που κρατάς το ραβδί... Αυτό είναι το κοστουμί σου. Και πρέπει να ενεργείς ανάλογα όταν το φοράς.»

Zimbardo: «Το περισσότερο κακό στον κόσμο δεν προέρχεται από ταπεινά ένστικτα, αλλά επειδή κάποιος σου υποβάλλει την ιδέα: ‘Ακολουθή το πρόγραμμα’, ‘γίνε ομαδικός’... Όταν κάποιος πει: ‘δεν είμαι υπεύθυνος’, ‘δεν είμαι υπόλογος’, ‘είναι ο ρόλος που μου ανέθεσαν’, κλπ, επιτρέπει στον εαυτό του να κάνει πράγματα που ποτέ δεν θα έπραττε υπό κανονικές συνθήκες. (...) Ένας τρόπος να ερμηνεύσουμε το πείραμα είναι ότι, βάλαμε καλούς ανθρώπους σε ένα κακό περιβάλλον και είδαμε ποιος κέρδισε. Το λυπηρό μήνυμα εδώ είναι ότι, το διαβολικό αυτό μέρος κυριάρχησε πάνω στους καλούς ανθρώπους!»

Είναι ικανό από μόνο του το «πείραμα του Stanford» να καταρρίψει τη θεωρία του Goldhagen για το Ολοκαύτωμα και την υποτιθέμενη μοναδικότητα της «δαιμονικής φύσης» των Γερμανών; Ασφαλώς όχι! Εν τούτοις, το πείραμα αποκαλύπτει πτυχές της ανθρώπινης συμπεριφοράς κάτω από (τεχνητές, εν προκειμένω) συνθήκες που θα μπορούσαν, σε κάποιο βαθμό τουλάχιστον, να παραπέμπουν στα χρόνια της κυριαρχικής επίδρασης του ναζισμού πάνω στη γερμανική συλλογική συνείδηση. Ως εκ τούτου, τα συμπεράσματα του πειράματος δεν θα πρέπει να αγνοηθούν από τους αντικειμενικούς μελετητές εκείνης της πιο βάρβαρης περιόδου της παγκόσμιας Ιστορίας.

Βέβαια, το να δίνει κανείς ιστορικές ερμηνείες αναζητώντας πιθανές αιτιότητες πίσω από τα φρικτά εγκλήματα του ναζισμού, ουδόλως μετριάξει τις ενοχές των Γερμανών! Το πείραμα του Stanford, όπως και η ίδια η ναζιστική περίοδος στη Γερμανία, έδειξαν ότι το κακό που ενυπάρχει σε λανθάνουσα μορφή στον άνθρωπο, μπορεί να βγει στην επιφάνεια κάτω από κατάλληλες συνθήκες. Οι συνθήκες, όμως, απλά αναδεικνύουν το κακό. Δεν το δημιουργούν!